

ספרי' – אוצר החסידים – ליובאוויטש

רשימת זכרונות

כתובים בידי הרבנית הצדקנית

מרת חנה ע"ה ז"ל

אשת כ"ק הרה"ג והרה"ח המקובל

מוהר"ר ר' לוי יצחק

זצוק"לה"ה נבג"מ זי"ע

הוריו של כבוד קדושת

אדמו"ר מנחם מענדל

זצוק"לה"ה נבג"מ זי"ע

שניאורסאהן

מליובאוויטש

יוצא לאור על ידי מערכת

"אוצר החסידים"

ברוקלין, נ.י.

770 איסטערן פארקוויי

שנת חמשת אלפים שבע מאות שבעים ושתיים לבריאה

RESHIMAS ZICHRONOS

KESUVIM BIDEI HARABANIS HATZIDKANIS
MARAS CHANA

INSTALLMENT 9

Published and Copyrighted © 2011
by

KEHOT PUBLICATION SOCIETY
770 Eastern Parkway / Brooklyn, New York 11213
(718) 774-4000 / Fax (718) 774-2718
editor@kehot.com

Orders:

291 Kingston Avenue / Brooklyn, New York 11213
(718) 778-0226 / Fax (718) 778-4148
www.kehot.com

All rights reserved.

The Kehot logo is a trademark of Merkos L'Inyonei Chinuch.

Manufactured in the United States of America

נסדר והוכן לדפוס על ידי חיים שאול בן חנה

נדפס בדפוס: The PrintHouse 538 Johnson Ave. Brooklyn N.Y. 11237 (718) 628-6700

ב"ה.

פתח דבר

הננו מו"ל בזה חוברת ט של „זכרונות” שנרשמו ע"י הרבנית הצדקנית מרת חנה ע"ה, אמו של כ"ק אדמו"ר זי"ע.

בהוצאה זו, באה הרשימה כפי שנעתקה מכתב־ידה של הרבנית, ולאח"ז גם בתרגום ללה"ק, ובתוספת ציונים והערות בשוה"ג, כמבואר בפרטיות ב„פתח דבר” לחוברת הראשונה.

*

ויהי רצון שההוספה בהפצת המעיינות חוצה, תזרז את הגאולה האמיתית והשלימה ע"י משיח צדקנו, בקרוב ממש.

מערכת „אוצר החסידים”

י"א כסלו, ה'תשנ"ב
ברוקלין, נ.י.

די רעבעצין פאַרט צוריק אַ היים

אין אָנהויב חודש אלול בין איך אַוועקגעפאַרן אַ היים דורך מאַסקווא. דאָרטן, בין איך ווייטער אַרום געגאַנגען אין די אַלע ערטער מיט פּאַפּירן און בקשות מען זאָל פּאַרקירצערן דעם סראָק¹⁶⁰ פון דער ססילקא⁴⁹ און אויך אַ ביסל פּאַרזאַרגט אַז מען זאָל אים שיקן שפּייז־פעקלעך, און דערנאָך בין איך אַוועקגעפאַרן אַ היים.

די באַציאונגען פון דער שטאָט צו מיין קומען, איז געווען אויף דעם העכסטן אופן, אַ גוטע און בכבוד'יקע. אפילו קריסטן זיינען זיך געקומען אַלץ נאָכפּרעגן.

ביגלוי, האָט מען ניט געטאַרט, נאָר שטילערהייט, האָט מען געצאָלט די גאַנצע צייט שכירות.

אין שול, האָט מען דעם אָרט וואו ער איז געזעצן, אַרומגעצאַמט, און מען האָט קיינעם ניט געלאָזט צוגיין צו אים.

ווען ער איז דאָרט געווען, און האָט דאָרט געדאַוונט, זיינען געווען חילוקי דעות, צווישן אים און דעם עולם, וועגן דעם נוסח התפלה, די תקיעות־בלחש¹⁶¹, און הקפות ביידע נעכט¹⁶², וכדומה. יעצט אָבער, איז קיין אַנדער דיעה ניט געווען, און מען האָט געטאַן אַלץ ווי ער וואָלט געווען דערביי, און אפילו די געוועזענע גרעסטע געגנער פון אַמאָל, האָבן געשריגן: אַלץ ווי דער רב וויל, אַזוי זאָל זיין.

— איך האָב דאָס אים דערנאָך דערציילט, איז דאָס פאַר אים געווען אַ נחת־רוח, ער האָט פון דעם געהאַט פּאַרגעניגן. —

(160) תקופה.

(161) כמ"ש אדה"ז בסידורו. וראה שו"ת אבני נזר או"ח ח"ב סתמ"ה"ז. וראה ר"ד בעת הסעודה דמוצאי יום הכיפורים, ה'תשכ"ו (תורת מנחם — התועודיות תשכ"ו ח"א ע' 46). וש"נ.

(162) ראה סידור אדמור"ר הזקן. וראה ספר „תולדות חג שמחת־תורה“ (ירושלים, תשנ"ח) ע' 277 ואילך. וש"נ. וראה גם לקמן ע' 000.

דער עולם און דער חזן, האָבן געזונגען די אַלע תנועות פון דעם דאָוונען און די ניגונים פון שמחת־תורה וואָס ער פלעגט זינגען¹⁶³.

מען האָט אפילו געפרעגט ביי אייניקע אין שול, פאַרוואָס גיט מען אים אָפּ אַזאַ כבוד. אין נ.ק.וו.ד. האָט מען געשיקט רופן וועגן אַן אַנדער ענין לפנים, און גערעדט האָט מען דער עיקר וועגן דעם.

אַלע זיינען געווען פאַראינטערעסירט מיט מיר, און אַלץ געוואָלט מיט אַן אמת העלפן און גרינגער מאַכן. נאָר בפועל, האָט מען מורא געהאַט צו קומען נאָנט צו דער הויף וואו איך האָב געוואָוינט. און איך בין שטענדיק געווען אַליין, ביז רחל⁶⁰ פלעגט קומען פון דער אַרבעט.

אַ חוץ צוויי גוטע פריינט, אונזערע יונגעלייט, האָבן כמעט אַלע טאָג נאָך דער אַרבעט, 11-12 אַזיגער ביינאַכט, בגניבה, זייערע פאַמיליעס זאָלן ניט וויסן, געקומען מיר געוואָרע ווערן וואָס עס הערט זיך. אַך, ווי אַנגעלייגט דאָס איז דעמאָלט געווען! אַרויסגייענדיק פון שטוב, זיינען זיי שטענדיק געגאַנגען מיט צען זייטיקע גאַסן, מען זאָל ניט זען פון וואַנען זיי גייען, און אַלעמאָל האָט זיך זיי אויסגעוויזן אַז מען קוקט זיי נאָך. פונדעסטוועגן, זיינען זיי אויף מאַרגן ווייטער געקומען.

גאַנץ אָפט פלעגט טרעפן אַז עס פלעגט זיך צוזאַמען־קלייבן אַ מסיבה פון עטליכע מענטשן, וועלכע האָבן ספּעציעל גערעדט וועגן דעם רב, פון זיין אַרבעט און זיין ווירקונג אויף דעם עולם, זיינע רייד, און וואָס ער האָט אַלעמאָל געמאַנט. כמעט אַלעמאָל האָט ער געהאַט אַ סך געגנער, און דער סוף איז געווען, אַז אַלע זיינען צו אים בטל געוואָרן, און פון זיינע געגנער איז געוואָרן שטאַרקע ידידים.

* * *

שמרה נפשי כי חסיד אני

איך געדיינק, איך בין אַמאָל אַרויסגעגאַנגען אויף דער גאַס שפּעט

163) להעיר מניגון הקפות דשמחת תורה של ר' לוי יצחק – תוי הניגון בספר הניגונים ח"ב ניגון קפה. ושם: הרלו"צ אמר שמקובל בידו שהניגון הזה שרו בעת הקפות אצל כ"ק אדמו"ר הזקן.

פֿאַרנאַכט, איז צו מיר צוגעגאַנגען אַ באַקאַנטער, גאָר פון די פרייע קרייזן, ער האָט זיך אַרומגעקוקט צו עמיצער זעט אַז ער רעדט מיט מיר, ער האָט זיך ערקונדיקט אַז קיינער איז ניטאָ, האָט ער מיר געפרעגט: איר געדיינקט אַז מיר זיינען געווען אויף דעם באַנקעט „ביי אַ געוויסן כלל טוער“, און דער דאָקטאָר פרידמאַן¹⁶⁴ – דאָס איז געווען אַ דאָצענט¹⁶⁵ וואָס האָט געהאַט סמיכות אויף הוראה, אַן עולמי'שער, און האָט זיך געהאַלטן פֿאַר אַ גרויסן למדן – האָט געפרעגט דעם רב: פֿאַרוואָס שטייט¹⁶⁶ „שמרה נפשי כי חסיד אני“, איז דאָך אַ סימן אַז אַ חסיד דאַרף מען היטן. האָט דער רב אים געענטפערט: ווייל אַ מתנגד, העלפט קיין היטן אויך ניט.

דער זעלבער דאָקטאָר, האָט אים אַפֿלאַדירט מיטן גאַנצן עולם צוזאַמען.

* * *

כ"ח מנחם-אב תש"ח¹.

א בריף וועגן י"ט כסלו

מיט אַכט טעג צוריק איז שוין געוואָרן 4 יאָר אַז ער איז ניטאָ. חבל על דאבדין ולא משתכחין¹⁶⁷.

עס ווילט זיך ווייטער פֿאַרצייכענען פון יענער צייט, פרובירן צו וועל איך דאָס קענען.

עס איז געגאַנגען אַ חודש נאָך אַ חודש, מיט דעם געוויסן סדר. די אַלע חטאים וואָס מען האָט אים געוואָלט צו *пришить*¹⁶⁸ הייסט דאָס דאָרט: אַז ער האָט געפירט פֿראַפּאָגאַנדע אַנטקעגן דער מלוכה, און האָט געהאַט צוליב דעם פֿאַרבינדונגען מיט די אויסלענדישע מיסיעס, און דאָס

(164

165) מרצה באוניברסיטה.

166) תהלים פו, ב.

167) סנהדרין קיא, א. שמו"ר פ"ו, ד. פרש"י וארא ו, ט.

168) לתפור לו תיק.

הייסט אַ שונא פון דעם פּאָלק, פאַר דעם האָט געקומט ביז טויט שטראָף. אָבער דאָס האָבן זיי ניט געקענט פאַרפעסטיקן מיט קיינע מיטלען וואָס זיי האָבן זיך געפרואווט, האָט מען אים צוגענומען ווי אַ *социально*⁶² *опасный элемент*. [= מענטש וואָס איז אַ סכנה פאַר דער געזעלטשאַפט].

דאָס הייסט אַז ער טאָר זיך ניט געפינען אין אַן אָרט וואו עס איז דאָ אַ ישוב פון מענטשן, געוויינליך, דער עיקר אידן, ער זאָל ניט האָבן קיין מעגליכקייט אויסצונוצן זיינע רוחניות'דיקע כוחות און זאָל אויף קיינעם קיין השפעה ניט האָבן.

במילא, איז די פּאָסט צו אים געגאַנגען זייער שטאַרק קאָנטראָלירט, ביז מען פלעגט זיך דערוואַרטן אויף אַ בריף, איך פון אים און ער פון מיר, פלעגט אַלעמאָל נעמען אַ סך צייט, מיט אויפרעקונג. מיט אַנדערע, האָט ער זיך ניט געטאָרט דורכשרייבן און מען האָט אפילו מורא געהאַט אים איבערצוגעבן אַ גרוס דורך מיין בריף.

אין סוף חשוון¹⁶⁹ האָב איך באַקומען אַ בריף פון אים, ער האָט זיך צוגעהיילט מיט דעם, איבערטראַכטנדיק, אפשר וועט דער בריף צו שפעט אַנקומען. דאָס איז געווען צו מיר אַ בקשה אַז י"ט כסלו¹⁷⁰ זאָל איך זען, אַז עס זאָל זיין אין שטוב אַ יום־טוב'דיקע שטימונג, און בעסערע אכילה, און צו־קלייבן אליץ, מיט אַלע פרטים קטנים, אין וועלכע ער האָט זייענדיק אין דער היים, זיך געוויינליך ניט געמישט. ער האָט מיר אויך אַנגעזאָגט, איך זאָל פאַרגעסן אַלע ניט גוטע און זאָל זען אַז דער טאָג זאָל זיין אַ יום־טוב.

* * *

פּראָוואַקאַציעס

די צייט איז זיך דערווייל געגאַנגען, און איך האָב שוין אַנגעהויבן טראַכטן וועגן פאַרן ווייטער צו אים, נעענטער צו פסח צייט. די פאַר

169) שנת תש"א.

170) יום גאולת אדמו"ר הזקן ממאסרו בשנת תקנ"ט.

חדשים ווינטער איז געווען אַ צייט פון פראַוואַקאַציעס. אַלע טאָג פלעגט קומען אַן אַנדער ידיעה אַז מען האָט אים געבראַכט צוריק אין יעקאַטרינאַסלאַווער תּפּיסה. געוויינליך פלעגט מען מיר דאָס איבערגעבן בסודי־סודות.

איינע אַ קריסטן, וועלכע האָט געזאָגט אַז זי איז אַ גלח'ס אַ טאַכטער, פלעגט אַלעמאָל קומען צו מיר און זאָגן אַז ער זיצט מיט איר פּאָטער אין איין קאַמעראַ. איינער אַ יונגערמאַן, ווידער, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט בויען הייזער, האָט מיר איבערגעגעבן, אַז ער האָט אים געזען אויף אַ סטאַנציע לעבן קיעוו, אין אַ תּפּיסה, און ער האָט געבעטן מען זאָל מיר זען, און אַז איך זאָל אים צושיקן גרעט און אַזוי ווייטער.

ווען מען פלעגט דאָס מיר איבערגעבן, פלעגט מען מיר אָנווייזן ערטער אויף וואָסערע קאַרנערס איך זאָל אַרויסגיין, געוויינליך פאַרנאַכט, ווען קיינער זאָל ניט זען, ווי מיר רעדן.

אויף וויפל דער שכל האָט מחייב געווען אַז מען דאַרף ניט נותן-לב זיין צו דעם, האָב איך אָבער אויפן לעצטן פּאַל ניט געקענט איגנאָרירן, און געטראַכט אַז אפשר איז דאָ עפעס אמת אין דעם, און אפשר דאַרף מען באמת אים העלפן יעצט.

ניט קענענדיק אַליין באַשליסן וואָס צו טאָן, האָב איך געוואַרט אויף ביינאַכט, זיך מיט וועמען-עס איז מיישב צו זיין, וועגן די הצעות וואָס איך האָב געהאַט צוטאָן. די שווערסטע זאַך איז געווען ווען מען האָט מיר גע'עצה'ט אַרויסצוגיין צו דעם אָרט וואו מען האָט מיר אָנגעוויזן. איך האָב דאָס ניט געטאָן, ווייל עס איז פשוט געווען מוראַדיק. די ערטער פלעגן עפעס זיין אַדער לעבן תּפּיסה, אַדער לעבן נ.ק.וו.ד. דערנאָך, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז געווען גאַלע שזאַנטאַזש¹⁷¹.

די צווייטע נסיעה

אין חודש אדר¹⁶⁹, האָב איך פונקט ווי דעם ערשטן מאָל, אָנגעהויבן זיך גרייטן ווייטער אין וועג צו אים. עס האָט זיך מיר געוואַלט גלויבן

אז עס איז נענטער צו זיין באַפרייאונג, און אַז אין גיכן וועט ער קומען אַהיים. נאָך די הכנות וועלכע איך האָב געדאַרפט מאַכן, בין איך ווייטער אַוועקגעפאַרן דורך מאַסקווא. די אַלע שוועריקייטן זיינען געווען, נאָר גוטע פריינט האָבן מיר געהאַלפן און אַלץ באַזאַרגט אויף וויפל עס איז נאָר געווען מעגליך.

געוויינליך האָב איך ווייטער געגאַנגען אין אַלע ערטער וואָס האָבן געקענט פאַרקירצערן די צייט פון דעם ביטערן גלות, די וויזטן האָבן מיר נאָר גענומען געזונט, נאָר געגעבן האָט דאָס גאַרניט.

צוויי וואָכן פאַר פסח, בין איך ווייטער אָנגעקומען קיין טשילי, און געטראָפן אויף אים אַ פאַרענדערונג אויף דעם געזיכט און אַ צובראַכנקייט, וואָס איז מיר זייער שווער געווען צו צונעמען. ביז מיין קומען, האָט מיט אים געוואָוינט דער יונגערמאן וועלכן איך האָב באַשטעלט¹⁷². דער שכן האָט די גאַנצע צייט געהונגערט. און וואָס פאַר אַ שפייז־פעקלעך, וועלכע ער פלעגט באַקומען, האָט מען דאָס געמוזט טיילן אויף ביידן.

איבעראַל אונטער אַזעלכע באַדינגונגען און אין אַזעלכע לאַגעס, ווערן מענטשן ניט אויף זיך ענדליך, אַנדערע עפעס. ער אָבער, ווי נאָר ער האָט געקענט געפינען פאַפיר, אפילו איינציקע זייטלעך, האָט ער אויף דעם געשריבן. עפעס איינמאָל איז ער אַרייגעגאַנגען אין צימער מיט אַזאַ צופרידענעם פנים: „איך האָב גאָר איצט געדאַרפט פאַרבריינגען מיט וועמען עס איז, איך האָב געענדיקט אַזאַ ענין אין שרייבן אַז דאָס איז הפלא־ופלא“. מיט מיר זיך טיילן מיט די התפעלות האָט ער ניט געקענט, און קיין אַנדערער איז ניט געווען.

פאַרשידענע מיטלען ווי צו קריגן אַ ביסל ברויט

מיט אַ חודש איידער איך בין געקומען, האָט מען אים אויפגעהערט געבען דעם פאַיאַק¹⁷³ ברויט וואָס מען האָט אַלעמען אַרויסגעגעבן.

172) ראה לעיל ע' 000.

173) קצבה.

וועלנדיק דאָס צוריק קריגן, האָב איך אָנגעהויבן אַרומגיין אין אוצערעזשדעניעס¹⁷⁴ אָפּיציעל, זיך משתדל צו זיין ביי באַקאַנטע וואָס איך האָב אויסגעזוכט פון די עלטערע אָנגעשטעלטע אין די אַנשטאַלטן, און איך בין, כאָטש ניט אָפּיציעל, געגאַנגען צו זיי אַ היים.

זיי האָבן אים זייער געוואָלט העלפן, עס איז אָבער דאָן געוואָרן אייגעפיהרט אַ „קאַרטן סיסטעם“, און מען האָט געדאַרפט געבן ברויט נאָר אַזעלכע וואָס אַרבעטן, און אַרבעטן האָט ער ניט געקענט – צוליב זיין געזונט און צוליב שבת.

פאַר מיר אָבער, האָב איך מיט ניט כשר'ע פאַפירן גע'פועל'ט, אַזוי ווי איך בין געווען אַן עוואַקואַירטע, האָט מען מיר געמוזט געבן די ברויט נאָרמע¹⁷⁵ פונקט ווי אַלע עוואַקואַירטע. דאָס האָט פאַר מיר דורכגעפירט אַ קאַמוניסט, אַ איד, וואָס איז געווען דער עלסטער אויף דעם אָפטיילונג. אָבער פאַר מיין מאַן, אַזוי ווי ער איז געווען אַ פאַרשיקטער, האָט דער איד זיך ניט געקענט מישן אין דעם ענין.

מיין נאָרמע, וועלכע מיר האָבן צוטיילט אויף צווייען, איז נאָטירליך, ווי מען זאָל ניט קאַרגן, געווען קנאַפ פאַר ביידן. ביז אַ טאַג פאַר פּסח, בין איך אַליין אַרומגעגאַנגען, זוכנדיק אַלע דרכים און מיטלען ווי אַזוי צו ערליידיקן אַז מיר זאָלן ניט בלייבן אויף אַבסאָליוטן הונגער. ביי אַ געוויסן לאַיער האָב איך געפונען אַ זאַקאָן¹⁷⁶, אַז נאָך זיבעציק יאָר⁷⁹, איז מען מחוייב צו געבן ברויט אַלעמען, אפילו אַז מען אַרבעט ניט. איך האָב איבער געשריבן פון דעם געזעץ די פרטים, און אַוועק מיט דעם צו דעם עלטסטן פון איספּאָלקאָם¹⁶, געוויינליך האָט ער מיר געפרעגט וועגן וועמען עס האַנדלט זיך, און ווען איך האָב אים געוויזן דעם סערטיפיקאַט מיט דעם נאָמען, האָט ער מיר גלייך געענטפערט: ער זאָל אפילו אַלט זיין הונדערט יאָר, וועט ער אים ניט געבן קיין ברויט אויב ער וועט ניט אַרבעטן. דאָס איז געווען אַנטקעגן דעם דיין פון די עניניכללה, נאָר אַזוי האָט ער געוואָלט. ער האָט געמיינט אַז „מי יאמר לו מה תעשה“.

(174) מוסדות.

(175) תקן; קצבה.

(176) חוק.

ניט קוקנדיק אויף זיין פסק דין, האָב איך זיך אָבער דערשלאָגן צו אַ רעוויזאַר¹⁷⁷ וואָס איז געקומען אויף אַ רעוויזיע¹⁷⁸ אין אָבלאַסטי, און האָב ביי אים באַקומען אַ שריפטליכן באַפעל: אַז דעם פאַרשיקטן מיט דעם געוויסן נאָמען, דאַרף מען געבען די זעלבע נאָרמע ברויט וועלכע מען גיט אַלע אַרבעטער און אַז צוליב זיינע יאָרן, האָט ער רעכט אויף דעם.

* * *

בעטן חמץ פאַר פסח?

דאָס איז שוין געווען אַ וואָך נאָך פסח, אָבער אַ טאָג פאַר פסח, ווען איך בין געווען פאַרנומען מיט הכנות פאַר יום־טוב, האָט ער אַליין געמוזט גיין אין אַן אָרט וועגן דעם ברויט פאַיאָק¹⁷³ (ווער עס האָט דאָס ניט איבערגעלעבט, קען זיך בשום אופן ניט פאַרשטעלן די מורא פון בלייבן אַבסאָליוט אויף הונגער פון לחם), איצט בין איך אַ דאַנק ג־ט זאָט אויף אַלע הונדערט פראָצענט, נאָר איך געדיינק נאָך גאַנץ גוט די שרעק וועלכע איך האָב דאָן געהאַט. אַלזאָ, כאָטש עס איז געווען אַ צייט אין וועלכער עס האָט זיך אים זייער שטאַרק ניט געוואָלט גיין בעטן וועגן חמץ, נאָר ער האָט דאָס געטאָן – מען האָט דאָס ניט געקענט אָפלייגן.

גייענדיק אַהין, האָט אים דערזען אַן אָנפירער פון אַ גרויסן מלוכה געשעפט, וואָס דאַרט איז געווען אַלץ פאַר די גרויסע מיוחסים. איז דער מאַן צו אים צוגעגאַנגען מיט אַ גרויסן הדרת־הכבוד, און יענער האָט אים געזאָגט: „וואָס איר טוט דאָ פאַרשטיי איך, מיר ווייזט זיך אויס אַז איר זיינט פון די שניאורסאָהנ'ס, זאָגט מיר: איר זיינט ניט פון יעקאַטרינאַסלאָוו?“, „מיין שוואַגער“, האָט ער פאַרגעזעצט, „האָט אין דעם יאָר... ביי אייך געהאַט אַ ברירה דין־תורה¹⁷⁹, און אַז ביידע צדדים זיינען ספעציעל געפאָרן פון האַמליע און רעציע. די פרטים זיינען איצט ניט נוגע, נאָר וואָס קען איך איצט עפעס העלפן, אפשר דאַרפט איר עפעס

(177) מבקר.

(178) ביקורת.

(179) דין תורה בבוררות.

כלים אויף פסח"? „איך וועל אייך געבן, נאָר איר זאָלט דאָס באַהאַלטן, מען זאָל דאָס ביי אייך ניט דערזען, ווייל דאָס איז פאַר מיר אַ סכנה, און איך טאָר דאָס ניט טאָן“.

מיט גרויס התחכמות, האָט ער אים אַרויסגעטראָגן פיר נייע גלעזער מיט שאָלן¹⁸⁰. ווי יום־טוב'דיק דאָס האָט אויסגעזען אונטער יענע באַדינגונגען, דאָס קען איך ניט איבערגעבן, היינט די כשרות, נייע כלים. וועגן די השתדלות וואָס ער איז געגאַנגען ערליידיקן, האָט מען אים אָפגעזאָגט, נאָר ער איז שוין פאַרגאַנגען טובל'ן די כלים, און איז געווען צופרידן מיט דעם.

נאָר קומענדיק אין צימער, האָט ער אָנגעהויבן רעדן: „מיט וואָס איך האָב זיך פאַרנומען אַ טאָג פאַר פסח, וועגען חמץ געגאַנגען בעטן“, און האָט אָנגעהויבן מאַריך צו זיין וועגן דעם אין פרטיות, ביז ער האָט זיך צוויינט אויפן קול, מיט אַזאַ האַרציקן געוויין.

דערנאָך, האָט ער אַריבער געשטעלט די כלים אויף אַ זיכערן אָרט, זיי זאָלן זיין ווייטער פון די חמצ'דיקע כלים – ס'איז דאָך אין איין צימער געווען. טוענדיק דאָס זייער נערוועז, זיינען אים די כלים אַרויסגעפאַלן פון האַנט, און עס זיינען צובראָכן געוואָרן אי די גלעזער אי די שאָלן, אויסער איין שאָל. מיר האָבן אַ גאַנץ יום־טוב, געטרונקען מיט דעם קווערטל וואָס מען האָט זיך געוואָשן די הענט.

* * *

הרבנית חוזרת לביתה

בתחילת חודש אלול נסעתי משם דרך מוסקבה, שם התרוצצתי שוב בכל המקומות האפשריים כשבידי מסמכים ובקשות לקיצור תקופת גלותו של בעלי, וכן עסקתי מעט בארגון משלוח חבילות מזון עבורו. לאחר-מכן חזרתי הביתה.

יחסם של תושבי העיר לבואי היה ידידותי ומתוך כבוד רב, ברמה הגבוהה ביותר. אפילו נוצרים באו להתעניין בכל מה שעבר עלינו. לעשות זאת בגלוי אסור היה, אולם בחשאי שולמה משכורתו של בעלי במשך כל התקופה. מקום ישיבתו של בעלי בבית-הכנסת גודר, ואיש לא הורשה לגשת אליו.

בזמן שהיה בעלי בעיר, והתפלל בבית-הכנסת — היו תמיד חילוקי-דעות בינו ובין הקהל בעניין נוסח התפילה, התקיעות בלחש⁷³, הקפות בשני לילות החג⁷⁴ וכדומה. אולם עכשיו — לא היתה כל דעה אחרת; הכל נעשה כאילו בעלי נמצא במקום, ואפילו מתנגדיו הגדולים לשעבר הכריזו שכל מה שהרב רצה — כך יהיה. לימים, כשסיפרתי זאת לבעלי, היה זה לו לנחת-רוח; הוא נהנה מכך הנאה רבה. הקהל והחזן אף ניגנו את כל ה"תנועות" שבתפילה ואת כל ניגוני שמחת-תורה שבעלי נהג לנגן.

הדברים הגיעו לידי כך שאפילו השלטונות שאלו מספר אנשים ממתפללי בית-הכנסת מדוע הם חולקים לו כבוד כה רב. הנ.ק.וו.ד. שלח לזמן אותם כאילו בעניין אחר, אולם הנושא העיקרי שעליו דובר היה זה. הכל התעניינו בנעשה עמי, ובאמת ובתמים ביקשו לסייע לי ולהקל עלי; אולם בפועל הם פחדו להתקרב אל החצר שבה התגוררתי, וכל העת הייתי לבדי, עד השעה שרחל³⁴ היתה שבה מעבודתה.

כולם — מלבד שני ידידים קרובים, אברכים משלנו, שנהגו להתגנב לביתי כמעט מדי יום ביומו אחרי העבודה — הם עשו זאת

73 ראה שו"ת אבני נזר או"ח ח"ב סתמ"ה-ז. וראה ר"ד בעת הסעודה דמוצאי יום הכיפורים, ה'תשכ"ו (תורת מנחם — התוועדויות תשכ"ו ח"א ע' 46). וש"נ.

74 ראה סידור אדמו"ר הזקן. וראה ספר "תולדות חג שמחת-תורה" (ירושלים, תשנ"ח) ע' 277 ואילך. וש"נ. וראה גם לקמן ע' 000.

בסביבות השעה 12-11 בלילה, כדי שבני משפחותיהם לא יידעו על כך — כדי להיוודע מה נשמע. אח, כמה יקרים היו ביקוריהם בעיניי! בצאתם מן הבית הם נהגו תמיד ללכת דרך עשרה רחובות צדדיים, כדי שלא יבחינו מאין הם באים, ותמיד נראה היה להם שעוקבים אחריהם; למרות כל זאת הם חזרו ובאו למחרת.

לעיתים קרובות למדי קרה שמספר אנשים התאספו למפגש חברתי, ושוחחו במיוחד על אודות הרב, על עבודתו והשפעתו הציבורית, ועל נאומיו ודרישותיו מהציבור. כמעט תמיד היו לו מתנגדים, אך הסוף היה שכולם התבטלו בפניו, והפכו ממתנגדים לידידים טובים.

פעם אחת, זוכרת אני, יצאתי לרחוב בשעה מאוחרת בלילה, וניגש אלי אחד ממכרינו, מהחוגים החופשיים בתכלית, התבונן סביבו אם מישהו מבחין בכך שהוא משוחח עמי, ולאחר שבדק ומצא שאין שם איש, שאל אותי: הזוכרת את שהשתתפנו בארוחה רשמית בביתו של עסקן ציבורי מסויים, ושם פנה ד"ר פרידמן⁷⁵ — הלה היה מהחוגים הלא-חסידיים, מרצה באוניברסיטה ובעל סמיכה להוראה, שהחשיב עצמו כלמדן גדול — בשאלה אל הרב: מדוע נאמר⁷⁶ "שמרה נפשי כי חסיד אני", שמשמעות הדברים חסיד זקוק לשמירה? השיב לו הרב: משום שלמתנגד גם שמירה לא תעזור... אותו ד"ר, יחד עם כל שאר הנוכחים, הריעו לרב למשמע התשובה.

מכתב לי"ט כסלו

כ"ח מנחם-אב תש"ח

לפני שמונה ימים מלאו כבר ארבע שנים מאז שבעלי איננו. חבל על דאבדין ולא משתכחין⁷⁷.

עז רצוני להמשיך ולכתוב ממאורעות אותם ימים. אנסה איפוא ואראה אם אצליח בכך.

המצב שתואר לעיל נמשך חודש אחרי חודש, באותו סדר קבוע. כל החטאים שהשלטונות ניסו "לתפור" לבעלי — כך מכנים זאת שם — הוגדרו כניהול תעמולה נגד הממשל וקיום קשרים למטרה זו עם

(75

(76 תהלים פו, ב.

(77 סנהדרין קיא, א. שמו"ר פ"ו, ד. פרש"י וארא ו, ט.

נציגויות מדינות זרות. משמעותו של חטא זה היתה שבעלי הוא "אוייב העם", חטא הגורר אחריו עד עונש מוות.

אולם על בעלי לא עלה בידם להטיל עונש זה, למרות כל האמצעים שניסו לנצל לשם כך, ולכן הוא הוגדר כ"אלמנט מסוכן לחברה" בלבד, כלומר שאסור לו להיות במקום שבו ישנו יישוב של בני-אדם — בעיקר, כמובן, יישוב של יהודים — כדי שלא תהיה לו האפשרות לנצל את כוחותיו הרוחניים וכדי שלא תהיה לו השפעה על איש.

בעקבות זאת, כל הדואר שנשלח אל בעלי היה תחת ביקורת קפדנית, כך שקבלת מכתב — ממנו אלי או ממני אליו — היתה אורכת עבורנו זמן רב וגורמת לנו עגמת-נפש מרובה. עם אחרים לא הורשה לו להתכתב, ואנשים אף פחדו למסור לו דרישת-שלום באמצעות מכתביי שלי.

בסוף חשוון⁷⁸ קיבלתי מכתב מבעלי. הוא מיהר לשלוח את המכתב מתוך חשש שהמכתב יגיע מאוחר מידי. היתה זו בקשה אלי, שאדאג לכך שביום י"ט כסלו⁷⁹ תהיה בבית אווירה חגיגית, תוגש סעודה של מזון משובח, והבית ינוקה ויסודר לכבוד האירוע. המכתב ירד לפרטים הקטנים ביותר, שבעלי לא נהג בדרך-כלל להתערב בהם בהיותו בבית. הוא גם הורה לי לשכוח את כל הדברים השליליים ולהבטיח שיום זה אכן ייחגג כיום-טוב אמיתי.

* * *

פרובוקציות וסחטנות

בינתיים התקדם לו הזמן, וכבר התחלתי לחשוב לנסוע שוב אל בעלי לקראת חג הפסח.

חודשי-חורף ספורים אלו היו ימים של פרובוקציות. מדי יום היתה מגיעה ידיעה אחרת על כך שבעלי הוחזר לבית-הכלא ביקטרינוסלב. בדרך-כלל היו מודיעים לי זאת בסודי סודות. נוצרייה אחת, שטענה שהיא בתו של כומר, נהגה תמיד לבוא אלי ולומר שבעלי יושב עם אביה בתא אחד.

צעיר בשם וידר, שעסק בבניית בתים, מסר לי כי ראה את בעלי

78 שנת תש"א.

79 יום גאולת אדמו"ר הזקן ממאסרו בשנת תקנ"ט.

בבית-הכלא ליד תחנת-רכבת סמוכה לקייב, וכי בעלי ביקש ממנו לפגוש אותי ולבקש ממני שאשלח לו בגדים ודברים נוספים.

כשהיו מודיעים לי הודעות מסוג זה, היו מציינים מקומות לפגישה עם מוסרי ההודעה — היו מורים לי לצאת לפינת רחוב זו או אחרת, בדרך-כלל בשעת לפנות ערב שבה איש לא יראה אותנו מדברים. ככל שההיגיון חייב שלא לשים לב לכל הדיווחים הללו — במקרה האחרון לא יכולתי להתעלם מהדיווח, וחשבתי שמא יש אמת כלשהי בדברים, ושמא אכן בעלי זקוק עתה לעזרה.

מבלי יכולת להחליט בעצמי מה לעשות, חיכיתי עד הלילה כדי להתייעץ עם מישהו בעניין הצעות שונות שעמדו אז לפתחי. ההחלטה הקשה ביותר היתה כשיעצו לי לצאת למקום שצויין כמקום המפגש. לבסוף לא עשיתי זאת, משום שהדבר היה פשוט מפחיד. המקומות שצויינו היו תמיד, משום-מה, סמוכים לבית-הכלא או לבניין הנ.ק.וו.ד. מאוחר יותר התברר שכל זה לא היה אלא סחטנות לשמה.

הנסיעה השנייה

בחודש אדר⁷⁸, בדיוק כמו בפעם הראשונה, התחלתי להתכונן שוב לנסיעה אל בעלי. רציתי מאוד להאמין ששחרורו הולך ומתקרב, ושבקרוב הוא יחזור הביתה.

לאחר ההכנות שהיה עלי לעשות יצאתי שוב לדרך, ושוב נסעתי דרך מוסקבה. כל הקשיים האפשריים עמדו בדרכי, אולם ידידים קרובים סייעו לי ודאגו לי לכל הדרוש, ככל שהיה באפשרותם. מובן שהלכתי שוב לכל המשרדים שהיה בכוחם לקצר את תקופת הגלות המרה, אך ביקורים אלו רק פגעו בבריאותי ולא הביאו כל תועלת.

שבועיים לפני פסח הגעתי שוב לציאילי, ונוכחתי בשינוי לרעה במראה פניו של בעלי ובשברון-לב שתקף אותו — דברים שהיו עבורי קשים מנשוא.

עד שהגעתי לשם התגורר יחד עם בעלי הצעיר שהפקדתי על כך. שכן זה היה רעב תמיד, ובעלי נאלץ לחלק בין שניהם את חבילות המזון המעטות שהיה מקבל.

בדרך-כלל, בתנאים ובנסיבות שכאלו, בני-אדם אינם דומים עוד למה שהיו בעבר; הם הופכים במידת-מה לאנשים אחרים. אולם בעלי — כל אימת שעלה בידו למצוא נייר, אפילו עמודים בודדים, היה כותב

עליו דברי תורה. באחת הפעמים נכנס אל החדר בפנים צוהלות ואמר לי: "לו יכולתי, צריך הייתי להתוועד עכשיו עם מישהו. סיימתי לכתוב עניין — ממש הפלא ופלא!"... עמי — לא יכול היה לחלוק את סיבת התפעלותו, ומישהו אחר — לא היה.

מאבק על קצבת המזון

כחודש לפני שהגעתי, חדלו לתת לבעלי את קצבת הלחם שחילקו לכולם. מתוך רצון שבעלי ישוב לקבל את הקצבה, החילותי להתרוצץ בין פגישות רשמיות במשרדים השונים כדי להשתדל אצל מכרים שעלה בידי לרכוש בין הפקידים הבכירים במוסדות הממשלתיים, ואף הלכתי אליהם לבתיהם, אם-כי שם לא היה זה באופן רשמי.

הם רצו מאוד לעזור לי, אך הדבר לא התאפשר, משום שבאותה עת הונהגה שם מערכת מסודרת של כרטיסים, שבאמצעותה ניתן היה לתת לחם רק לאנשים עובדים, ואילו בעלי לא יכול היה לעבוד — הן בשל מצב בריאותו והן בגלל הקשיים בשמירת השבת.

לעצמי הצלחתי לדאוג לקצבת מזון, באמצעות מסמכים לא-כשרים שהציגו אותי כמפונה מאזור החזית, כך שנאלצו לתת לי את קצבת הלחם כשם שנתנו לכל המפונים. השיג זאת עבורי קומוניסט אחד, יהודי, שהיה הממונה על מחלקת המפונים. אך למען בעלי הוא לא יכול היה להתערב, מאחר שבעלי היה אסיר גולה.

מטבע הדברים, כל כמה שניסינו לקמץ באכילה — קצבת הלחם שלי, אותה חילקנו לשניים, היתה זעומה מכדי להספיק לשנינו. יצאתי איפוא לבדי, יום אחד לפני חג הפסח, מחפשת דרכים ואמצעים כדי להבטיח שלא נישאר רעבים לחלוטין.

בביקורי אצל עורך-דין מסויים, מצאתי חוק הקובע שחובה לתת את קצבת הלחם לכל אלו שגילם למעלה משבעים שנה, גם אם אינם עובדים. העתקתי מתוך החוק את הפרטים, והלכתי עם ההעתק אל האחראי על כך ב"אייספולקום". הלה שאל אותי, כמוכן, במי המדובר, וכשהראיתי לו את התעודה עם השם הרשום בה — ענה לי מיד שלאדם זה הוא לא ייתן לחם אם הוא לא יעבוד, אף אם יהיה בן מאה!... דבריו היו מנוגדים לחוקים בענייני כלכלת הציבור, אולם כך הוא רצה. הוא סבר ש"מי יאמר לו מה תעשה".

מבלי להתחשב בפסק-דינו של האחראי, עלה בידי להגיע אל מבקר מטעם הממשלה שהגיע לערוך ביקורת במחוז, וקיבלתי ממנו פקודה

בכתב: לגולה ששמו כך וכך חובה לתת את קצבת הלחם הניתנת לכל העובדים, בהיותו זכאי לכך בשל גילו.

* * *

לבקש חמץ בערב פסח?!

כשהשגתי עבור בעלי את האישור לקבלת הקצבה — היה זה כבר שבוע לאחר חג הפסח. אולם יום אחד לפני פסח, בשעה שהייתי טרודה בהכנות ליום-טוב, נאלץ בעלי ללכת בעצמו למקום מסויים בעניין קצבת הלחם.

מי שלא חווה זאת על בשרו — אינו יכול בשום אופן לתאר לעצמו את הפחד מלהישאר רעב ללחם ממש. עכשיו שבעה אני ב"ה בכל מאת האחוזים, אך אני זוכרת עדיין היטב את הפחד שאחז אותי אז. וכך, אם-כי בתקופה זו בשנה לא היה לבעלי כל חשק ללכת להגיש בקשות בענייני חמץ, הוא נאלץ לעשות זאת; לא ניתן היה לדחות זאת לזמן אחר.

בדרכו למקום חלוקת הלחם למטרה זו, הבחין בו מנהל של בית-מסחר ממשלתי גדול, שבו היה ניתן להשיג הכל עבור ה"מיוחסים" הגדולים. האיש ניגש אל בעלי מתוך הדרת-כבוד גדולה, ואמר לו: "מה מעשיכם כאן — מבין אני היטב, שכן דומני שהנכם מן ה'שניאורסונים'... אמרו לי, האין אתם מיקטרינוסלב?"

"ג'סי" — המשיך האיש — "עמד בפניכם בשנת... לדין-תורה בבוררות, ושני הצדדים נסעו במיוחד לשם כך מהומיל ומרציצא. פרטי המאורע אינם נוגעים עכשיו, אבל האם אוכל לסייע לכם עכשיו במשהו? אולי זקוקים אתם לכלים כלשהם לצורך חג הפסח? אספק לכם אותם, אך עליכם להסתיר את הכלים כך שלא יבחינו בהם אצלכם, משום שאסור לי לעשות זאת, ויש בכך משום סכנה עבורי".

תוך התחכמות רבה הוציא האיש אל בעלי ארבע כוסות זכוכית חדשות עם תחתיות. אינני יכולה לתאר בכתב עד כמה חגיגיים נראו הכוסות בתנאים שבהם חיינו אז — לא רק כלים כשרים לפסח, אלא כלים חדשים!

בעניין ההשתדלות שלשמה יצא בעלי באותו יום — השיבוהו ריקם; יחד עם זאת, מאחר שכבר יצא מהבית, הלך לטבול את הכלים החדשים, והיה שבע-רצון מכך.

אולם כשנכנס אל החדר, החל לדבר במר-לבו על שפל המצב שאליו נקלע: "במה העסקתי את עצמי יום לפני חג הפסח —

בהתרוצצות לבקש חמץ! "... כך האריך בעלי בדבריו כשהוא מתאר בפירוט את השפל שבדבר, ולבסוף פרץ בבכי רם, בכי-תמרורים מעומק לבו.

לאחר-מכן ביקש בעלי להעמיד את הכלים החדשים במקום בטוח, הרחק מכלי החמץ, שהרי לא היה לנו אלא חדר אחד. מאחר שעשה זאת בעודו מתוח ונרגש, נפלו הכלים מידי ונשברו, הכוסות כמו התחתיות, מלבד תחתית אחת. במשך כל החג שתינו, איפוא, מהספל ששימש לנו לנטילת ידיים.

* * *

נדפס על ידי ולזכות

יוסף יצחק הכהן בן רישה

וזוגתו מרת נחמה דינה בת מלכה רייזל

אוריאל צבי הלוי בן גיטל עטל

וזוגתו בתי' בת שרה מינדל

שלום דובער בן רבקה נעמי

וזוגתו מרת אסתר בת מרים

בנימין בן חדוה

וזוגתו מרת רבקה רחל בת אסתר שיינדל

ומשפחתם שיחיו לאריכות ימים ושנים טובות

להצלחה רבה ומופלגה בטוב הנראה והנגלה

בכל אשר יפנו בגשמיות וברוחניות

ולנחת רוח יהודי חסידותי מתוך שמחה וטוב לבב